

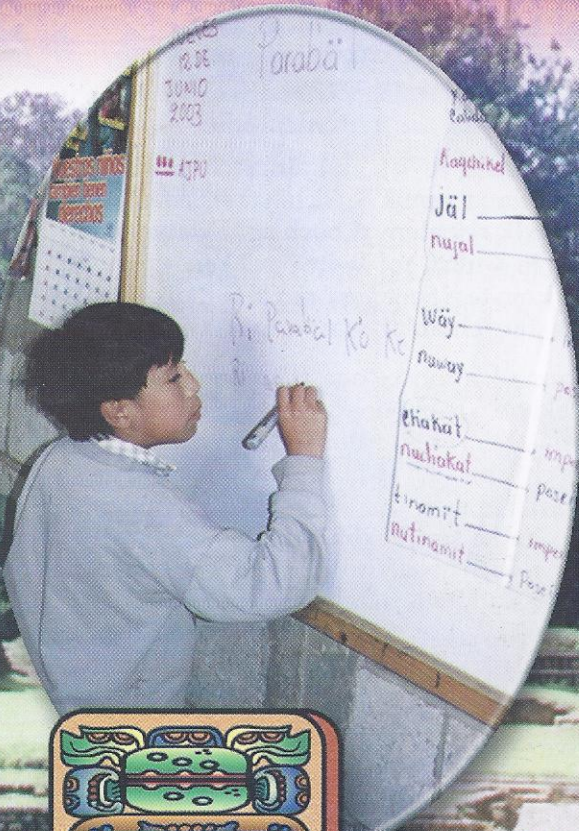
Kaqchi' Wuj

Ruwuqlaj

JANILA K'ATZINEL NQAYA' KIQ'IJ RI K'OXTUN, RI JUYU' TAQ'AJ, RI KITZIJ QATI'T QAMAMA'

Chi

Kab'lajuj B'aqtun,
B'elejlajuj K'atun,

Lajuj Tun,
Waq' Winäq,

B'elejlajuj Q'ij
Jun Kawoq

Xel Ruwuqlaj
Kaqchi' Wuj

Xa jun ri qaxe'el,
xa jun ri qana'oj,
xa jun ri qach'ab'äl, ruma
k'a ri' tqanimirisaj rokisaxik
ri Kaqchikel ch'ab'äl.

RI KAQCHI' WUJ

Jun chi ke rusamaj ri Kaqchikel Cholchi',
Ruq'a' Raqän ri K'ulb'il Yol Twitz Paxil
(Academia de Lenguas Mayas de
Guatemala)

K'AMÖL TAQ B'EY RICHIN RI KAQCHIKEL CHOLCHI'

Tz'unun Ya', María del Carmen Tuy T.

Ixtuktuk, María Esperanza Tuctuc Mux

Tojil, Valerio Toj Cotzajay

Tepepul, Arnulfo Axpucac Martínez

Kaqb'alam, Oswaldo Ajzalam

María García de Rodríguez

Santiesteban Chicol Gámez

RI XESAMAJIN RICHIN

Ixsu'm, María Antonieta Gonzáles Choc

Lu', Pedro Morejón Patzán

Saqche', Héctor Rolando Gabriel Pichiyá

Warkax, Carlos Emilio Guarcax González

RUCHOLAMEM RUPAM RI KAQCHI' WUJ

JUN PAJ KAPAJ TZIJ	:
NA'OJ CHI RIJ RI MAYA' WINÄQ	:
RI SÄQ ALA'	:
RI JUYU'	:
¿ACHIKE K'A RI K'O CHI NQAB'ÄN?	
RUXE'EL RI QACH'AB'ÄL	· / :
RI MAYA' TIJONIK	
ROKISAXIK RI QACH'AB'ÄL	
RUSAMAJ RI KAQCHIKEL CHOLCHI'	/
RI K'ASLEM NUYA' RI LOQ'OLÄL JÄB'	

NA'OJIL TZIJ

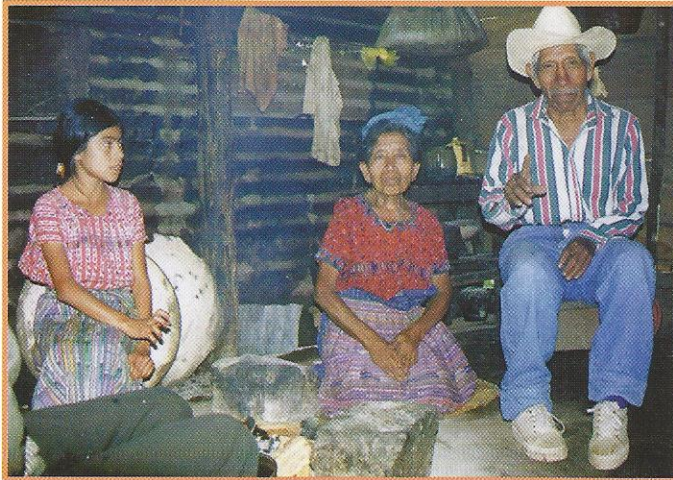
Ri K'ulb'il Yol Twitz Paxil nuya' apo rutzijol,
chi chupam ri q'ij Jun Ajpu' (23-05-2003)
ri Saqamaq' xuq'alajrisaj **Riqikinem ri
juk'al kaji' ch'ab'äl** ri e k'o wawe' Iximulew. Röj
Kaqchikela' yojkikot wakami ruma ri e ruk'amol
b'ey re Iximulew xkiq'alajrisaj chi ri qach'ab'äl
k'o ruq'ij, re na'oj re' kan ojer yan ri' k'o pe xa
ja rije' man kajowan ta nkiq'alajrisaj. Xkijikib'a'
kan tzij chuqa' pa qawi' röj maya' taq winaqi'
ruma xb'itäj kan chi k'o qeqqalem, ke chuqa' ri'
xtz'ib'atäj kan chi k'o chi xtokisäx ri qach'abäl
pa jalajöj taq samajay wawe' pa rulewal ri
Kaqulew.

Re jun samaj re' k'o chik juna' chapom pe
rub'anikil chuqa' runuk'ik, richin ta ri Saqamaq'
nuya' retaxik rejqalem ri qach'abäl wawe' pa
Iximulew. Ri K'ulb'il Yol Twitz Paxil kan rutijom
pe ruq'ij richin ta ri Saqamaq' nuya' ta Riqikinem
re jalajöj taq ch'ab'äl wawe' pa Iximulew.

Xa ruma k'a töq xe'oqa ri kaxlani' wawe'
qik'in, xekixib'ij re qawinaq xekiya' pa poqonal
ri qate' qatata', ri qati't qamama', richin man
yech'o ta chik pa kich'ab'äl, chuqa' xkib'ij chi ke
chi ri kich'ab'äl man üt ta nkokisaj, xa majun
rejqalem. Xa ke k'a re' xb'angatäj töq eqal eqal
xkimestaj ri kich'ab'äl. Richin man nkik'owisaj
poqonal ri kalk'wal man xkik'üt ta chik chi
kiwäch, ruma re k'ayewal re' xkajo' ta xkichüp
ruwäch ri jalajöj taq ch'ab'äl wawe' pa qatinamit
Iximulew.

Wakami k'a xb'eq'alajin pe chi k'atzinel
yech'ab'alix, yetz'ib'äx chuqa' rutzijoxkil ri jalajöj
taq samaj pa taq ch'ab'äl chuqa' pa taq samajay;
wakami k'a röj maya' taq winaqi' petenäq k'iy
samaj chi qij. Qetaman chi ri qach'ab'äl ja re' jun
rutemeb'al ri qab'anob'al, nuk'üt k'a pe chi
qawäch achike qab'anikil, qab'eyal richin
yojch'ob'on pa qana'oj chupam re qatinamit.

Qach'alal ak'wala', ixtani' alaboni', chuqa'
ixoqi' achi'a', kojikiköt k'a ruma ri qach'ab'äl
xya'öx riqikinem wawe' pa Iximulew, wakami
k'a kan k'atzinel chi man koj'ix chi rokisaxik
ri qach'ab'äl, kan tiqokisaj paq taq qochoch, pa
taq b'ey, pa taq qasamaj, xa b'a akuchi richin ke
ri' man nqachüp ruwäch re jun nimaläj sipanik
kiya'on kan qate' qatata' qati't qamama' chi qe
röj alk'walaxela' taq kaqchikela'.

JUN PAJ KAPAJ TZIJ

Anastacio Chiroy Zaput
Tz'olaj Ya'

Röj winaqi', kan ronojel pa qana'oj k'o retab'äl, ruma ri' ri qati't qamama' kan ketan kipajon ri kitzij, kich'ab'äl töq yojkipixab'aj. Töq yepixab'an ri qati't qamama' ke re' nkib'ij:

“Wakami k'a nqab'ij apo jun paj kapaj tzij pan ixikin, pan ijolom richin xtik'atzin k'a chupam ik'aslemal, chupam ik'ulajil, kik'in ri imi'al, ik'ajol, iwuk' iwach'alal, chupam ri iwochoch. Tinimaj tiwokisaj ri tzij ri ch'ab'äl nqab'ij kan chiwe, richin ke ri' man xtijak'ij ta ik'aslemal, k'iy ta q'ij, k'iy ta juna' xkixk'ase' chuwäch ri ruwach'ulew, xtisaqir ta na iwi', xtisaqir ta na ijolom, xtitz'ët ta na ruwäch iwiy imam. Tisamajij ri na'oj ri pixa' re', richin ke ri' man ta xtiwil ri k'ayewal chupam ri ik'aslemal”.

Ja re' kipixa' nkib'ij ri qati't qamama', nimaläj taq na'oj nkiya' chi qe chupam ri kipixab'anik nkib'ij chi qe, ruma chi kan ja re' nk'atzin chupam ri qak'aslem.

Röj alk'waxela', ixoqi' ach'a', ixtani', alab'oni' k'atzinel k'a chi nqachajij chuqa' nqasamajij ronojel ri pixa', ri na'oj nkiya' ri qati't qamama' chi qe, richin ke ri' jantape' xtik'oje' ri niman tzij chuqa' ri ajowab'äl chupam ri qatinamit. Man xtiqamestaj man xtiqasäch ri kipixa' ri qati't qamama'. Tiqanimaj tiqokisaj kipixa' ri qati't qamama' ruma kan janila ruq'ij chupam ri qak'aslemal röj Maya' winaqi'.

NA'OJ CHI RIJ RI MAYA' WINÄQ

Chupam ri k'aslem öj k'o wakami, ri ak'wala', ri k'ajola' chuqa' ri ixtani', kichapon rumestaxik ri kixe'el, chuqa' e k'o k'iy ri man ketaman ta nkich'ab'ej kich'ab'äl. K'o jun q'ij pa ri ramaj richin jun tijonik, k'o jun tijonel xuya' jun tzijonem pa ruwi' ri Maya' b'anob'äl, jun k'a q'opoj ixtän, xutzolij jun k'utunik chi re ri tijonel pa ruwi' ri tzijonem. Ri k'utunik ja re':

¿Rin ninwajo' ninwetamaj we in maya' winäq we in kaxlan winäq?

Ri ixtän xub'ij chi rija' man maya' winäq ta, ruma ri maya'

winaqi' man e k'o ta chik chuwäch re ruwach'ulew, chuqa' ruma rija' man nuch'ab'ej ta chik ri maya' ch'ab'äl richin rutinamit, chuqa' nub'ij chi kaxlan runa'oj. Ronojel k'a re' elenäq pe ruma man retaman ta ruxe'el rub'anob'al chuqa' man retaman ta rub'eyal ri qak'aslemal röj ri öj maya' winaqi'.

Ruma k'a ri' k'atzinel chi ri te'ej tata'aj man kek'ix chi ruk'utik ri maya' b'anob'äl chi ke kalk'wal, richin ke ri' yek'iy chupam ri kich'ab'äl ri nch'ab'ëx pa kitinamit. Chuqa' k'atzinel chi ntzijöx chi ke ri kixe'el chuqa'

ri rejqalem ri maya' ch'ab'äl. Ütz chuqa' nketamaj ri ak'wala' chi jun Maya' winäq stape' k'o jun ütz rochoch k'o k'iy wachinäq rik'in, man ruma ta ronojel re' rija' xtub'ij ta chi kaxlan. Jun Maya' winäq man ruk'amon ta chi nk'ix, ütz chi rija' nuna' chi k'o rejqalem, chi junam kik'in ch'aqa chik winaqi' ri e k'o chuwäch ruwach'ulew.

Pa ruk'isb'äl ninwajo' ninb'ij chi qonojel röj maya' winaqi' ütz ta yojto'on, richin ri qach'ab'äl richin man xtikäm ta, chuqa' tiqak'iyirisaj chupam ri k'aslemal petanäq chi qawäch apo.

NA'OJ CHI RIJ RI MAYA' WINÄQ

Tijonel: Armando Loch Mayor
San P. Yepocapa, B'oko'

Nkib'ij ri qati't qamama' chi k'o jun achi rajaw jun ch'utin tinamit, ruma k'o k'iy winaqi' kitz'eton netz'an k'olaj, chuqa' nb'iyaj pa b'ey, rokisan jun saq ruwex, ruk'wan jun saq ruk'olaj, jun saq rukamixa'. Re ch'utin tinamit re', k'o juley chik ruq'a' kib'i' Chi Poqolaj, Pa Chum, Xenimajuyu' chuqa' Saq Ala' (Sacalá), ri tzij Poqolaj nel pe chi rij ruma chupam re jun k'ojlib'äl re' k'o k'iy poqolaj pa b'ey pa taq saq'ij, ruma k'a ri' ke re' rub'i' re jun k'ojlib'äl re' Chi Poqolaj.

Ri jun chik k'ojlib'äl Pa Chum rub'i', nkib'ij chi chupam jun raqän ya' rub'i' pa chum, chi ri' xkelesaj wi ab'äj ri qati't

qamama', chuqa' wakami ri achi'a' jantape' chi ri' nkelesaj ab'äj richin nkib'an ri chum, nkitzäk pa q'aq', janila k'a chum nkik'ayij, rik'in re' nkitzük wi ki'. Re jun tzijonem re' nusöl chi qawäch ruxe'el rub'i' re ch'utin tinamit pa Chum. Ri jun chik k'ojlib'äl nb'ix Xenimajuyu' chi re ruma k'o chuxe' jun nüm juyu'. Ri winaqi' k'o kochoch pa ruwi' re juyu' re' nkib'ij Xenimajuyu' chi re, ruma k'a ri' re jun k'ojlib'äl Xenimajuyu' xub'ini'aj.

Pa ruk'isb'äl, k'o ri jun chik k'ojlib'äl, re re' tz'ib'an kan pa kaxlan tzij Sa c a l á

rub'i', re jun tzij re' pa qach'ab'äl ntel chi tzij chi jun saq ala', ke ri' nkib'ij ri qati't qamama'. Re ala' re' cha' nb'iyaj pa b'ey, ruk'wan ruk'olaj pa etz'anib'äl, chuqa' jantape' wakami ri winaqi' nkib'ij chi nkitz'ët achi'el pa taq ramaj richin tokoq'a', ruma k'a ri' juley (ch'aqa) chik winaqi' nkib'ij chi xa jun poy nxib'in pa b'ey.

Ri qati't qamama' nkitz'ijoj chi ri ch'utin qatinamit ri pa kaxlan tz'ib'atäl kan Sacalá, pa qach'ab'äl rutz'ib'axik ke re': " Saq Ala' "

RI SÄQ ALA'

Norma Yolanda Calán Álvarez - Xilotepek, B'oko'

RI JUYU'

Miriam Teresa Ajb'al H. - Xilotepek, B'oko'

Ke la' pa jun ch'utin tinamit rub'i' San Bartolomé, pa nik'äj b'ey k'o jun nüm juyu' rub'i' Ch'ajb'äl. N kib'ij ri qawinaq ri qati't qamama' chi ri juyu' ri' k'o rajawal, ruma k'iy ri qawinaq kitz'eton jalajöj taq chikopi' pa b'ey, achi'el taq kumätz, aq, patix, qo'l, tz'i', kej, chuqa' e k'o winaqi', ri ramaj kitz'eton ri' ja ri pa nik'aj q'ij chuqa' pa nik'aj aq'a'.

K'iy winäq kitz'eton ruma re ramaj re' ri ixoqi' nkib'ejacha' wäy, chuqa' ri ak'wala' töq yetzolin el chi kochoch; ruma ri' man nkajo' ta chik yeb'e pa tijob'äl; ruma k'e re' yalan xexib'ix ri winaqi' ri e k'o chi ri'. Xwan rub'i' jun achi loq'öy aq, rija' nutzijoj chi jun q'ij petenäq ruk'wan jun aq, eqal petenäq pa b'ey pa nik'aj q'ij, nab'ey xrak'axaj achi'el jun ti tz'i' nsik'in pa siwan, rija' xpa'e' richin nuq'axaj el ri siwan, chuqa' yalan q'aq' xuna', töq xutz'ët konojel ri taq che' yesilon chuqa' ri q'ayis, töq xunab'ej man k'o

ta ri aq. Ri ma Xwan xuk'utuj chi re ri Ajaw chi xtuya' ta ruchuq'a' chi nukanoj ri raq, xukanoj pa q'ayis pa taq jül, man xril ta.

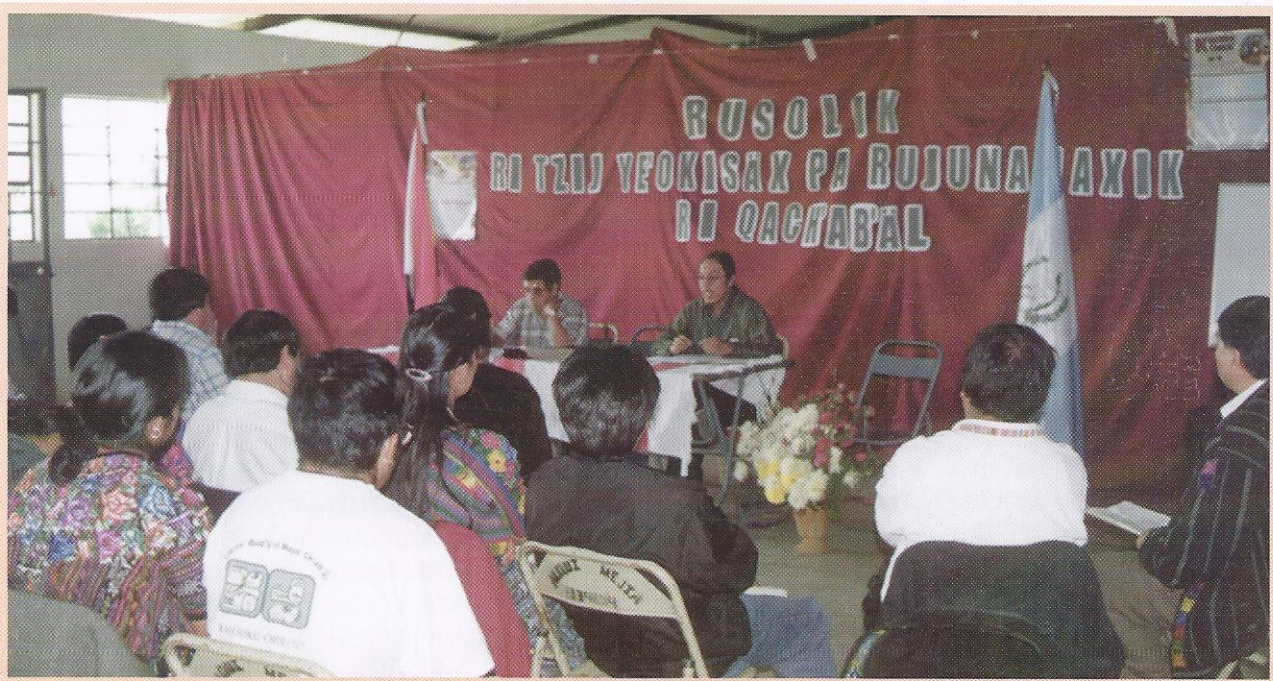
Pa wuqu' q'ij cha' k'o chik pa b'ey ri aq, ri ma Xwan xrak'axaj chi nsik'in ri aq pa siwan, rija' xb'eruk'ama', k'a ri' xa xe ka'i' q'ij xk'ase', xkäm el ri ti aq. Ruma ri' ri winaqi' nkib'ij chi ri juyu' ri' ruchajin ri rajaw ruma ri' e k'o yeyawäj, e k'o jujun yekäm. Ri ma Xwan xumatyoxij chi re ri Ajaw ruma majun achike ta xok chi re rija', xa xe chi re ri chiköp

¿ACHIKE K'A RI K'O CHI NQAB'ÄN?

Tz'ib'anel: Nimajpop Sotz'
Ruq'a' Tinamit Chuwataq'aj, Tz'oloj Ya'

R in jantape' ninb'an qa jalajöj nuk'utunik pa ruwi' ri qana'oj, ri qach'ab'äl, pa ruwi' ri qatinamit Iximulew, chuqa' nuk'utunik pa ruwi' ri nukaslemal richin chuwa'q kab'ij apo. Töq xik'oje' pa tijob'äl pa ri nab'ey rupalb'al tijonik, ri qachib'il kaxlani' yojkiyoq' ruma xa öj kaqchikela', pa kaxlan tzij indios yecha' chi qe; janila poqon nuna' ri qak'u'x töq ke ri' nb'ix chi qe; töq yeqak'ul yetzijon qik'in janila k'a nqaxib'ij qi', ruma kan k'o k'a ri ketzelal, ¿Achike k'a ruma ri' yicha' qa rin? Pa taq tijob'äl xa xe pa kaxlan k'o chi xojch'o wi, man nach'ab'ej ta jun awinaq pa qach'ab'äl, ojer, chuqa' k'a nb'an na wakami, xa xe pa kaxlan nya'öx wi ri tijonik stape' konojel ri ak'wala' e kaqchikela'. Ri DIGEBI nuk'ut ri qach'ab'äl xa xe kik'in nab'ey taq rupalb'al tijonik, ruma xa xe ke ri' nketamaj ri kaxlan richin nkimestaj ri nab'ey kich'ab'äl. Kik'in ri nute' nutata', chuqa' ri wach'alal xinwetamaj wi ruch'ab'exik ri qach'ab'äl, xa xe rutz'ib'axik ri' kan majun rub'eyal xk'ut chi qawäch, ruma yalan k'a e itzel na'oj talun

pa ruwi' qab'anob'al ri qach'ab'äl; matyox k'a chi ke ri qawinaq e pa'äl pa ruwi' richin man nchup ta ri qab'anob'al. Wakami k'a k'o chik k'iy q'atb'äl taq tzij ri nkichajij ri qach'ab'äl, chuqa' k'o chik jun taqonib'äl tzij ri nch'o pa kiwi' ri Maya' taq ch'ab'äl. Ri taqonib'äl tzij re' man ja ta ri' nb'ano' richin xtik'ase' ri qach'ab'äl, ja röj k'o chi yojsamajin richin, ruma k'a ri' rat nan, tat, kixtzijon kik'in iwalk'wal pa qach'ab'äl, rat ixtän, rat ala' tachab'ej ri ach'ab'äl chuqa' tatijoj awi' richin rutz'ib'axik, we k'o tzij man k'o ta pa qana'oj k'o chi nqakanoj rub'i', achi'el re jun tzij re': kematz'ib' pa kaxlan tzij nuq'ajuj Computadora, Yojib'äl pa kaxlan tzij borrador, re taq tzij re' man xkisamajij ta qati't qamama', wakami röj nqokisaj ruma k'atzinel richin nanuk' na'oj. Ja re' k'a ri k'o chi nqab'än, ruma k'a ri' tiqokisaj ri qach'ab'äl pa qochoch, pa qasamaj, kik'in qachib'il, chuqa' pa taq tijob'äl, xa xe ke re' nqak'asb'a' kitzij kina'oj ri qati't qamama', gate' qatata'.

K'atzinel nqetamaj achike ruxe'el ri qach'ab'äl, ruma re qach'ab'äl kan ojer ojer ri' k'o pe chi qakojöl. Töq rub'anon pe cha' ri nab'ey taq maya' winäq xa jun ri kich'ab'äl, ruma k'a ri' rub'i' Nab'ey Maya' Tzij. Re jun k'a ch'ab'äl re' xk'oje' rub'eyal rutzi'ib'axik.

Jun ch'ab'äl kan jantape' njalatäj, k'iy k'a achoj ruma njalatäj jun ch'ab'äl, jun k'a chi ke ruma ja ri töq ri winaqi' yeb'e' pa jalajöj tinamit, töq yek'ase' juk'an chik tinamit nkijäch el ki', ke chuqa' ri' ruma ka'iy tinamit (ruq'a' taq tinamit) akuchi jun wi ri kich'ab'äl xa jub'a' ok ri kikojöl; ke re' töq yetz'ukutäj chik el ch'aqa chik rub'eyal rub'ixikil jun tzij, eqal eqal ntz'ukutäj chik el jun chik ch'ab'äl. Ke k'a re' xub'an ri Nab'ey Maya' Tzij töq xek'oje' el ruq'a', k'a ri' chi rij ri e ruq'a' re', xetz'ukutäj el k'iy ruwäch chi maya' taq ch'ab'äl.

Ojer chuqa' kan xk'oje' rub'eyal xetz'ib'an ri qati'it qamama', ri je' xetz'ib'an chuwäch taq ab'äj, chuwäch tz'um ke chuqa' ri' chuwäch taq tz'aläm. Wakami yeqil k'iy tzij ri junam jub'a' kixe'el pa ronojel maya' taq ch'ab'äl, ke chuqa' ri' kan k'o rub'eyal kitz'ib'axik pa kitz'ib' kan ri ojer qati't qamama', achi'el re ka'iy' oxii' tzij re':

RUXE'EL RI

Rusolik ri Qach'ab'äl.

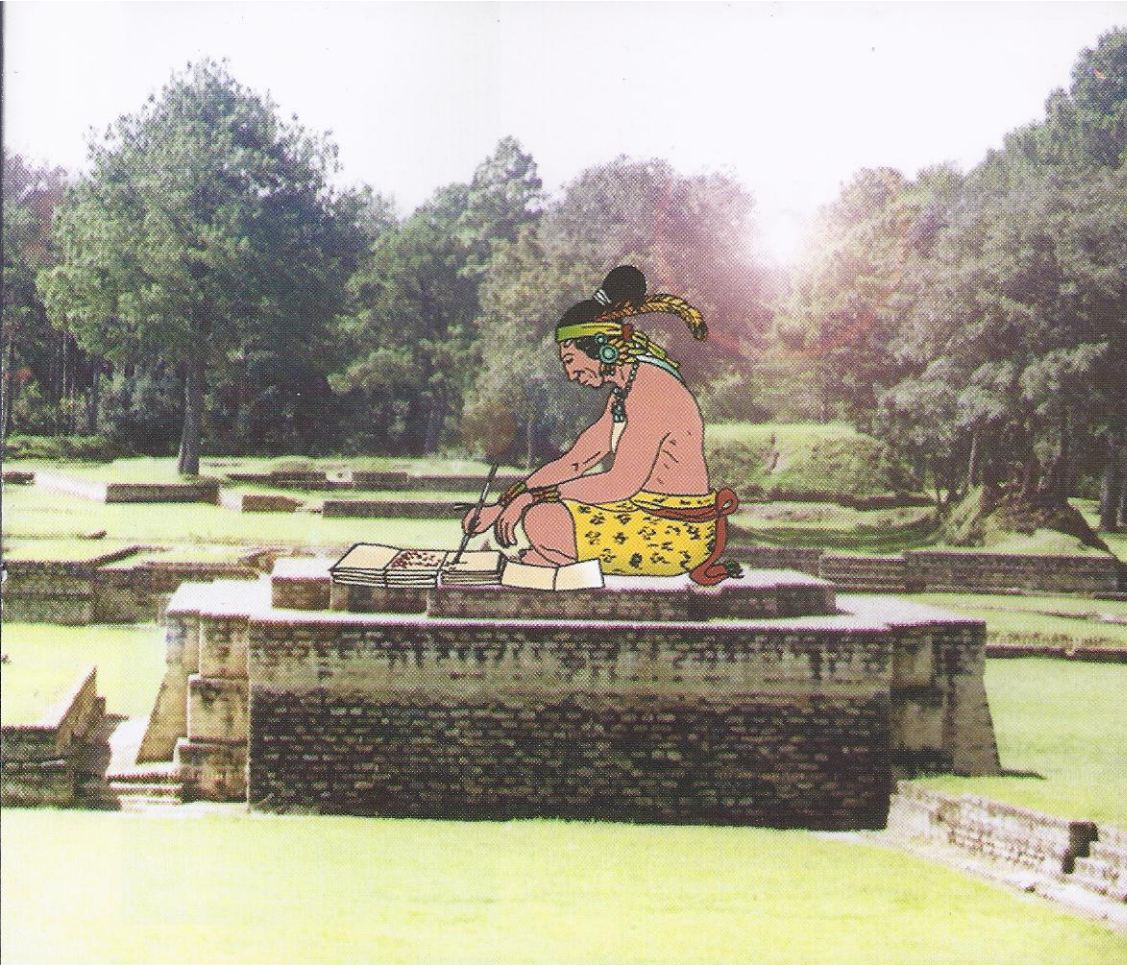

Nab'ey Maya' Tz'ib'	Kaqchikel	Kaxlan
	Q'ij	Sol/día
	Ixim	Maíz
	Kaji'	Cuatro

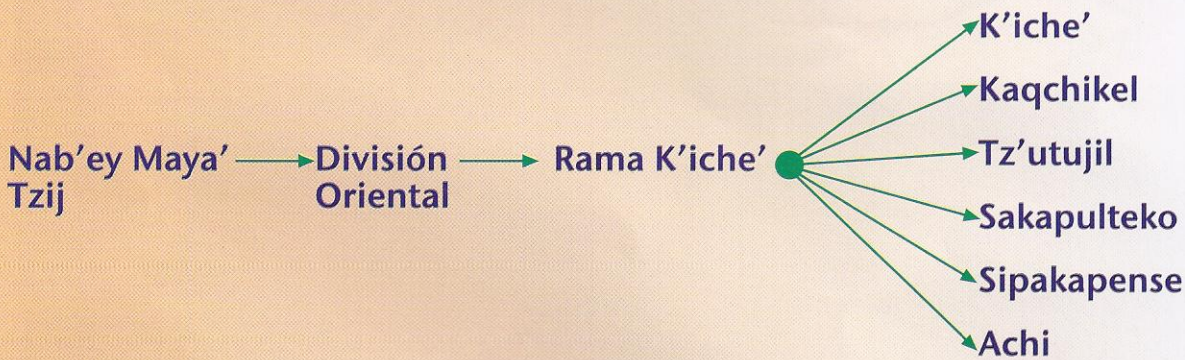
Rik'in re ka'iy' oxii' ch'ab'äl re' nqatz'et chi ojer kan xa jun rutzi'ib'axik re jujun tzij, ri wakami k'a junam na jub'a' rub'ixik pa re ka'iy' oxii' ch'ab'äl xeqacha'.

E k'o e k'iy winaqi' ri e petenäq juk'an chik ya' kisolon rij ri ruch'arik ri nab'ey Maya' Tzij, chupam k'a re jun wuj re' nqaya' rutzi'jol ri ruch'arik rub'anon, ruma k'o chi nik'o na k'iy juna' richin tikirel njalatäj nuch'är ri' jun ch'ab'äl. Ri ruch'arik

xtiqaya' qa xa xe ri jun peraj akuchi elenäq pe ri qach'ab'äl, ruma ri Nab'ey Maya' Tzij nab'ey xuch'är ri' pa kaji' peraj, chi kij re kaji' peraj re' xe'el chik pe waqi' peraj, chi kikojol re waqi' peraj re' xel pe ri K'iche', k'a chupam ri K'iche' xel pe ri Kaqchikel ch'ab'äl, ruma ri' wakami k'a k'iy na tzij junam rub'ixik nqabij pa K'iche' chuqa' pa qach'ab'äl, ke chuqa' ri' kik'in ri ch'aqa chik ch'ab'äl e elenäq pe chupam ri k'iche'.

QACH'AB'ÄL

Achi'el rub'eyal xuch'är pe ri' ri Nab'ey Maya' Tzij, ke chuqa' ri' xujäl ri' ri rutz'ib'axik, achi'el xqanataj yan qa, nab'ey ri qati't qamama' xkitz'ib'aj ri kich'ab'äl chuwäch taq ab'äj, chuwäch tz'um ke chuqa' ri' chuwäch taq tz'aläm. Rije' man xetz'ib'an ta rik'in re tz'ib' yeqatz'ët wakami, rije' kan xk'oje' kitz'ib'. Ri tz'ib' xkokisaj ri qati't qamama' ja ri achib'äl, rije' xkitz'ib'aj ri kina'oj rik'in achib'äl; jun k'a retal chi ke re', ja ri kitz'ib' kan k'a e k'o na chuwäch taq k'oxton chuqa'

chuwäch ri kumatzin wuj.

Töq xetoqa ri kaxlani' ja chik ri kina'oj rije' xkiya' pe chi qakojöl, ruma majun xq'ax ri na'oj xekitz'ët rije' chi kiwäch jalajöj ruwäch wuj, xekiporola' k'iy chi ke ri kina'oj kitz'ib'an kan ri qati't qamama'. K'a ri' xketamaj el rutz'ib'axik ri qach'ab'äl rik'in ri kitz'ib' rije', ke k'a re' töq xqak'am apo ri kitz'ib', ke ri' töq wakami nqatz'ib'aj ri qach'ab'äl rik'in kaxlan taq tz'ib'.

Ri Maya' Tijonik

Tijonel: Victor Chumil Chiroy
Ruu' a' Tinamit Chuwataq'aj, Tz'olaj Ya'

Ri maya' tijonik k'a k'o na ruchojmilal pa qaka'slem, pa ronojel ruk'aslemal jun winäq, ri winäq nuk'ul rutijonik pa rochoch chuqa' chi kikojol ruwinaq, richin ke ri' nutsaluj runa'oj kik'in ch'aqa chik winaqi'.

Konojel nkajo' nnik'ul kitijonik, ri ak'wala' chuqa' konojel ri winaqi' nnik'ul ruma k'o jun utzilaj rucholajem nub'an richin k'a yojk'oje' pa jun cholk'aslemal.

Ri te'ej tata'aj nkiya' na ri tijonik chi kiwäch ri kalk'wal, man nkiya' ta achi'el wakami ri k'o chi yekitaq el pa tijob'al, ri maya' tijonik nkiya' pa ruwi' ronojel ri taq samaj nb'an, achi'el töq nb'an awex, ri ak'wala' yetzeqe' el chi rij kitat (kitata'); ri tata'aj k'o chi nuk'ut chi kiwäch achike rub'eyal nb'an chi re, ajaru pe (janipe') ixim ntik. Xa ke ri' nb'an el ch'aqa chik tijonik pa ruwi' ch'ab'al, na'oj chuqa' pa ruwi' nima'q taq samaj.

Ri nqatzijob'ej ja re' ri nb'ix Maya' tijonik chi re, re jun tijonik re' nb'anatäj chupam rusamaj jun winäq, ruma rija' nril k'ak'a' taq na'oj. Re jun utzilaj na'oj re' ri kiya'on kan qati't qamama' k'atzinel chi nqasamajij, man nqatzäq kan, ruma re re' jun rub'eyal tijonik ri majun b'ey nak'ul pa jun tijob'al.

TAWILA'

Tojonel: Augusto Cuy Martínez
Pa Tz'i Ya

Man yojtikir ta nqatz'ët man tikirel ta nqasëq majun rujub'ulik man tikirel ta nqachäp man k'o ta rub'onil

¿tawila'?

Nuya' kaq'iq'
Nuya' muj
Nuya' si'
Nuya' ri ya'
Chuqa' nuya' tz'aläm.

¿Tawila'?

Ri che'
Ri kaq'iq'

Maya' Tijonik

Ri taq samaj üt z richin jun ak'wal, jun k'ajol-ala', jun q'opoj.

Ri tiko'n pa juyu'
Ri paq'oj (ch'araj) si'
Tikoj jiq'ob'al
Kitikik awäj
Rub'anik taq läq
Reraxik ya' pa siwan

Ri nimab'al k'u'x
Rukanoxik kiway chikopi'.
Samaj pa kematz'ib'
Rub'anik mesoj chuwayaj
Ruponik wäy
Rub'anik kem

Rutzakik tz'o'
Rujach'ik jäl
Reraxik ya'
B'anöj ch'ajo'n
Rub'anik q'utun-ik
Rub'oxik q'aq', ch'aqa chik.

¿Rat, achike samaj nab'an töq at k'o chi awochoch?

¿Achike samaj kik'utun ate' atata' chi awäch?

RI CHIKOPI' (pach'un tzij)

*Tijob'äl "Estados Unidos", Santiago Sacatepéquez
Pach'unel Daniel Nehemías Aspuac Reyes.*

Töq yinb'e' pa juyu'
man k'atzinel ta talutzij,
xa ja ri chikopi' yeb'ixan
jeb'ël, jeb'ël yeb'ixan

Nkiköt ri wanima töq ninwak'axaj,
nikiköt nuwäch töq yixintz'ët
jalajöj rub'onil ri itzyaq
käq, xar, q'eq achi'el ta ix kotz'ij.

Jalajöj ib'anikil,
ri umül niropin ke re', ke la'
ri xik niropin chi k'iq'a' taq che',
janila' ix jeb'ël wach'alal chikopi'.

RI NAN (pach'un tzij)

*Tojob'äl "Santuario de la Sabiduría", Patzicía
Pach'unel Lesvia Marleni Sis Raxa.*

Nan, säq ri awi'
junam rik'in la sutz',
ri ach'akul ch'imoy, ch'imoy
ruma ri ak'aslem.

Nan, ri atze'en,
junam rik'in ri kab'
ri runaq' awäch
achi'el ka'i' taq
räx ab'äj kib'anikil.

Ri aq'a' ch'imoy,
nub'ij nojel ri ak'aslem,
ri ak'aslem nq'axoman
k'äy, k'äy ri ab'is,
matyox nan,
ruma ri nuk'aslem

ROKISAXIK RI QACH'AB'ÄL

*Kaqtijax, Anastasio Guarcax Guarcax
Ruq'a' tinamit Chuwataq'aj, Tz'oloj Ya'*

¿Achike ruma yojk'ix rik'in ri qach'ab'äl?

We yojk'ix rik'in ri qach'ab'äl, chuqa' yojk'ix k'a rik'in ri maya' amaq', yojk'ix k'a ri' chuqa' kik'in ri qati't qamama', qate' qatata', yojk'ix chuqa' rik'in ri qab'anob'äl. K'o chi nqetamaj chi ri k'ixb'äl xok pa qana'ojib'al kuma ri kaxlan winaqi' töq xeb'ek'ulum pe pa ruwachulew Abya Yala, xkib'ij chi qe chi ri maya' ch'ab'äl yalan man ütztä, man k'atzinel ta, xa kich'ab'äl ri winaqi' ri majun kina'oj; pa ruk'exel k'o chi nokisäx ri kaxlan ch'ab'äl ruma chi ja la' ri kich'ab'äl ri winaqi' k'o kina'oj.

Töq man nq'ax ta chi qawäch jun ch'ab'äl kan qitzij na wi man k'atzinel ta, chuqa' man xtawokisaj ta; man ja ta ri ch'ab'äl man k'atzinel ta, ja ri winäq man ntikir ta nuch'ab'alij ri chab'äl, man k'o ta jun ch'ab'äl chi ruwachulew man ta k'atzinel, konojel ri tinamit, konojel ri b'anob'äl k'o kich'ab'äl, k'atzinel richin nkiq'axaj kan ri na'oj, ri etamab'äl, ri rub'eyal ri k'aslem chi ke ri kiy kimam, xa ke ri' man xtik'is man xtikäm ta ri kib'anob'äl.

Tat, nan, tijonela', k'amöl taq b'ey, tijoxela', tib'ana' utzil tiwokisaj ri qach'ab'äl pa iwochoch, pa isamaj, pa k'ayb'äl, pa tijob'äl, kik'in konojel qawinaq. Rix qach'alal, xik'ul tijonik pa jalajöj tijob'äl, man ruma ta ri' yixk'ix yixch'o pa qach'ab'äl, tik'utu' chi kiwäch ri winaqi' chi k'atzinel ri maya' ch'ab'äl. K'amöl taq b'ey pa maya' na'oj tiwokisaj ri qach'ab'äl kik'in ri winaqi' chuqa' kik'in imi'al iwalk'wal; tijonela', chuqa' tiq'ax chiwäch chi k'atzinel niwokisaj ri qach'ab'äl pa tijob'äl richin jun k'ak'a' tijonik, xa ke ri' xkojtikir xtiqakol ri qab'anob'äl.

Ri qab'anob'al kiya'on kan ri qati't qamama' ruk'olon nimaläj taq na'oj, k'atzinel taq etamab'äl, nuk'üt chi qawäch jun ütztä k'aslem kik'in qawinaq, kik'in ri chikopi', rik'in ronojel ri kajulew. Pa qach'ab'äl tikirel yojpixab'an, yojch'ob'on, yojajilan, yojtz'ib'an, yojb'ixan, yojtijon, nqab'ij jalajöj taq b'ij'aj (winaqi', chikopi', tinamit, juyu' taq'aj, kaj ch'umil, jantape' e k'o pa ruwachulew).

Keqatijoj keqapixab'aj ri qami'al qalk'wal pa qochoch pa qach'ab'äl, xa ke ri' man xtikäm ta ri qab'anob'äl. Matyox chi ke ri qati't qamama' kitemen kich'uten pe ri qab'anob'äl, ri qach'ab'äl rik'in ronojel poqonal pa ruq'a' ri kaxlan na'oj. Wi man xtiqajo' ta xtiqachojmirisaj ri qana'oj wakami, xa öj kamisanela' richin ri maya' b'anob'äl.

Roj öj te'ej tata'aj, k'amöl taq b'ey, tijonela', k'o jun nım qasamaj pa ruk'aslem qatinamit

RUSAMAJ RI KAQCHIKEL CHOLCHI'

Ri Kaqchikel Cholchi' jun chi ke ri ruq'a' raqän ri K'ulb'il Yol Twitz Paxil, rutaqen rusamajixik ruyakik ri b'anob'al chuqa' ri ch'ab'al. Pa kaji' ruq'a' samaj ch'aron wi ronojel ri k'o chi nub'an, chupam ri jujun ruq'a' samaj e k'o chik jalajöj ruwäch samaj b'anon ruchojmil.

Samaj pa ruwi' Solchi':

Chupam re jun ruq'a' samaj re' nsol rij ri qach'ab'al. Junab'ir kan xchap jun samaj pa ruwi' rumolik ri jalajöj rub'eyal yech'o ri qawinaq, re jun

k'a samaj re' xb'an pa ronojel tinamit ri e k'o pa rulewal ri Kaqchikel ch'ab'al, ke chuqa' ri' pa jujun ruq'a' tinamit: Re samaj re' xb'an kik'in tetata', te'ej tata'aj, chuqa' q'opoji' k'ajola'. E kajlajuj qachib'il xe'el pa taq tinamit chuqa' pa ruq'a' taq tinamit kik'in e qawinaq, xb'ek'ol ri tzij ri na'oj e rajowaxik chi yesol kij.

Re jun k'a samaj re' xtz'et chi yalan k'atzinel richin nkanöx ruxe'el jalajöj kiwäch tzij, richin netamatäj ri jalajöj tzij yeqokisaj töq yojch'o pa qach'ab'al, ke chuqa' ri' rub'eyal yojch'o, richin njikib'äx ri rujunamaxik rutz'ib'axik ri qach'ab'al. Ja k'a re' ri nab'ey peraj chi re re jun nimasamaj re', ruma ri jun chik peraj ja ri' ri nb'an wakami. E k'o e kaji' winaqi' ri nkisöl ronojel ri na'oj ri tzij xeb'ek'ol pe, k'a ri' nnuk' el pa jun wuj. Re jun wuj xtel chi rij re jun samaj re' xtok ruxe'el ch'aqa chik samaj k'atzinel yeb'an pa ruwi' ri qach'ab'al.

Samaj pa ruwi' b'anob'al:

Nb'an chuqa' samaj pa ruwi' rukolik ri qab'anob'al röj maya' winaqi', richin k'a ke ri' netamäx ntalux ke chuqa' ri' nya'ox ruchuq'a' chi kikojol ri e qawinaq; xa xe k'a ke re' man xkojk'is ta, man xkojchup ta.

- Junab'ir kan xtalux jun wuj tz'ib'an pa qach'ab'al, chi rij ri Nimab'al K'u'x pa Kaqchikel Tinamit, chupam k'a re wuj re' tz'ib'atäl kitzij ri ajq'ija' pa ruwi' ri Nimab'al K'u'x.
- Jantape' chuqa' nb'an jun samaj kik'in ri tijoxela' pa taq tijob'al, chi rij pach'un taq tzij, b'ix, tawila', pa qach'ab'al, richin k'a ke ri' ri ak'wala' nketamaj chi ri qach'ab'al k'o rejqalem, richin chuqa' ke ri' yekinuk' na'oj pa qach'ab'al.
- Ri Kaqchikel Cholchi' chuqa' nutz'ët chi e k'o qawinaq yalan e to'owinäq chi rub'anik jalajöj ruwäch samaj pa ruwi' ri qatinamit, ruma k'a ri' nuya' kiq'ij pa jun nimaq'ij akuchi njach jun retal kisamaj pa ruwi' jalajöj ruwäch taq na'oj.

- Ntajin nnuk'utäj chuqa' jalajöj na'oj kichin qati't qamama' pa ruwi' ri qab'anob'al, ruma e k'o ka'i qachib'il nkimöl ri kitzij kina'oj ri qawinaq, ri e teteta' richin ke ri' ntz'aj chwäch wuj, ke k'a re' xkojtikir xtiqetamaj k'iy ruwäch chi tzij kiyakon kikolon ri qawinaq pa jalajöj tinamit.
- Chi juna' chi juna' nelesäx jun cholq'ij richin nketamaj ri qawinaq rokisaxik re rub'eyal rajilaxik ri q'ij kinuk'un kan ri qati't qamama'.

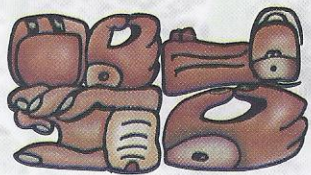
RI K'ASLEM NUYA' RI LOQ'OLÄJ JÄB'

Tijonel: Clara Alicia Ajcalón Ajcalón
Toliman, Tz'oluj Ya'

Janila k'a b'isonem nuk'am pe töq man nqa ta ri loqoläj jäb', chupam re juna' re' yalan k'a runaj xqa ri jäb', yalan yeb'ison ri winaqi' ruma manaq jäb' richin ri kawex, man yetikir ta yetikomäj ruma chaqi'j ri ulew. E k'o ri' choj kib'eqon ri kixim ri kija'tz, e k'o ri' choj kimub'an apo ri kija'tz, e k'o ri qawinaq xkib'an rukowil xkib'eb'ana' kan ri kawex stape' manaq ri loq'oläj jäb'. Ri k'ayewal xuk'am pe ja ri töq ri ajxik' chikopi' xkichäp ruk'otik ri ija'tz. Ri winaqi' yalan nkimäy - achike k'a ruma ke re' nb'angatäj- yecha'. Ojer ri qati't qamama' man ke ta re' xkitaqalib'ej, rik'in jub'a' man kik'wan ta rucholaj ri q'ij töq xkib'an ri awex ri winaqi' re'.

Ri winaqi' kan xkoyob'ej na ri q'ij richin xqa ri jäb' xkib'an ri kawex, ka ri' xkimatyoxij chi re ri loq'oläj Ajaw, kan jeb'ël kecholöl xeb'os pe ri awex, ruma rije' kan yekikot apo töq majani toqa ri jäb', ri winaqi' ri xkib'an nab'ey ri kawex k'o chi xkikamuluj chik jub'ey.

K'atzinel ri loq'oläj jäb' chi qe röj winaqi', chi ke ri chikopi' chuqa' chi ke ri taq che' taq q'ayis; we xa majun jäb' ntel chi tzij chi k'o k'ayewal petenäq, we xa majun ri loq'oläj jäb' yojkäm chuwäch ri ruwach'ulew. K'atzinel nqetamaj chi ri jäb' janila nüm ruq'ij, ruma ri' man nawetzelay ri jäb', xajan yecha' ri qati't qamama'.

Kaqchikel Cholchi'

Comunidad Lingüística Kaqchikel
6a. Av. 3-28 Zona 4, 2do. Nivel
Entrada Turicentro La Joya
Telefax: 839-6577
Chimaltenango, Guatemala, C. A.
E-mail: kaqchi@intelnett.com.gt

K'ulb'il Yol Twitz Paxil

Academia de Lenguas Mayas de Guatemala
13 Calle 11-52 Zona 1, Guatemala, C. A.
Tel: 232-3404, Fax: 232-9342

Kaqchikel Moloj / Fundación Kaqchikel

2a. Calle 5-82 Zona 3,
Chimaltenango, Guatemala, C. A.
Telefax: 839-4882